

Laisvėjimas: 1988 metų birželio–liepos blyksniai Becoming Free: Flashes of June–July 1988

Arvydas Juozaitis

Trapi ir viltinga yra toji valanda, kai pirmieji aušros spinduliai paliečia žemę – tai galios valanda. Tokias valandas Sąjūdžio aušros metu išgyvenome ne kartą.

M. Gorbačiovo *perestroikos* viltis buvo ir Baltijos tautinio išsivadavimo viltis. Jau daug kartų aptarėme, kodėl tos vilties spinduliai mus pasiekė vėluodami. Ir kodėl pirmieji aušros spindulius pamatė ir pagavo estai.

Mudu su Kazimiera Prunskiene birželio 17 d. pamatėme tą Estijos aušrą Taline. Pamatę buvome priblokšti, nes išsyk supratome, kaip toli, labai jau toli nuėję estai. Ir kad jie jau juda savos pertvarkos, o nebe maskvietiškos *perestroikos* keliu. Kaip juos pasivyti? Kaip nuskubėti paskui? Neįmanoma! Bet juk pasivyti reikia, nes ir jiems mūsų reikia. Vieni jie turi nenueis, Baltijos laisvės reikalas yra vienas.

Kazimiera jau buvo susipažinusi su estų ekonominės laisvės vizija EMI, o man viskas buvo nauja. Estų jėgą patyriau kaip cunamį, kaip gamtos jėgą. Nebuvo tai nei dangaus, nei gamtos jėga, jokių dovanų jie negavo. Jie viską pasiekė protu ir valia.

Per dvi dienas patirtas laisvės svaigulys buvo labai stiprus. Ir net skaudus, nes akivaizdžiausiai supratau, kad tokio organizacijos, susitelkimo laipsnio mes negalime pasiekti. O juk laiko visai nėra! Jau birželio 28 d. visi valdžios komunistai – viso Pabaltijo komunistai – išvyks į Maskvą, ir vartai į mitingą užsidarys.

Bet lygiai po savaitės, birželio 24 d., mes tai padarėme! Mes pasiekėme, kad valdžia išeitų į aikštę, stotų į akistatą su liaudimi ir padėtų liaudžiai tapti tauta. Tai mes padarėme ne kieno kito paskatinti, bet iš estų išmokę, estų pavyzdžiu surengę tą patį – viešas valdžios palydas į XIX partinę konferenciją. Mes laimėjome pirmąjį didįjį mitingą Gedimino aikštėje.

Niekada nebus galima užmiršti, kaip mums švietę Estijos šviesos kelio spinduliai aplankė mus Vilniuje jau po savaitės, liepos 1–2 dienomis.

Martas Tarmakas, tapęs pirmuoju *Rahvarinne*, tai yra Estijos liaudies fronto, o ir pačios estų tautos atstovu Lietuvoje, tapo ir geriausiu mūsų draugu. Jis sutiko papasakoti Sąjūdžio pirmieviams, būsimai Sąjūdžio gvardijai, kaip estai pasiekė tokią išpūdingą pažangą. Mums atsivėrė proga iš pirmų lūpų, iš tikro atgimimo židinio ir *Rahvarinne* oficialaus (ne pagrindinio) laikraščio redaktoriaus lūpų išgirsti, kas ir kaip įvyko Estijoje.

Tarmakui reikėjo rasti viešą erdvę, kurioje būtų galima sutelkti gausią auditoriją. Kalbėti vien iniciatyvinei grupei? Ne, tai būtų buvęs per menkas užmojis, Marto misija nebūtų atlikta. Reikėjo kuo platesnio jo žinių atgarsio. Reikėjo nedelsiant, po pirmojo didžiojo mitingo, Maskvoje tebevykstant XIX partinei

Received: 12/07/2025. Accepted: 11/08/2025.

Copyright © 2025 Arvydas Juozaitis. Published by the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

konferencijai. Mūsų žmonėms, pagaliau išdrįsusiems išeiti į aikštę Vilniaus centre, reikėjo suprasti, kur drąsos riba, ko galima tikėtis. Juk, susidūrus kaktomuša su iki šiol *nepralaužiama* valdžia, pirmą kartą akivaizdžiai pamatyta, kad ir *mes jėga*. Bet kartu reikėjo ir pagalbos, skubaus dvasinio peno – suprasti ir susigaudyti, kas gi iš tikrųjų vyksta. Geriausią pavyzdį, kaip „pakelti mases“, ir įpūsti joms pasitikėjimo savimi galėjo parodyti tik estai. Jų atstovo susitikimas su tūkstančiu sielų Vilniuje įvyko.

Susitikimui reikėjo solidžios uždaros erdvės, ir Kazimiera Prunskienė ją gavo. Vėl parūpino, antrą kartą pasitarnavo (birželio 11 d. salė – taip pat jos dėka). Tai buvo per tūkstantį sėdimų vietų turinti Profsąjungų kultūros rūmų salė ant Tauro kalno. Simbolinė vieta, kur dar dr. Jono Basanavičiaus ieškota Tautos namų. Ko tik toje salėje, tuose rūmuose nebūta!

Ir štai du vakarai, kuriuose Martas Tarmakas keliems tūkstančiams sielų paaiškino, kas yra Estijos liaudies frontas, kas yra Baltijos vienybės reikalas, judėjimas nepriklausomybės link. Ir kone vaizdžiai parodė, kaip estai pasiekė neįsivaizduotą TSRS imperinėje sistemoje vaisių.

Pirma, išgirdome, kad estai darbavosi jau gerus metus, ir per tuos metus parengė drastiškus ekonominio savarankiškumo planus (EMI), o jų pagrindu įsidrąsino žengti ir prie politinio savarankiškumo slenksčio. Kaip jiems tai vyko?

Martas įtaigiai ir nuosekliai puikia lietuvių kalba (!) aiškino, kaip veikiama legaliai, panaudojant esamą teisinę sistemą, kaip nevengiama komunistinės valdžios, kaip ji veikiama, keičiama, kaip ji palinksta link estų liaudies lūkesčių patiemis spręsti Estijos likimą, nebelaukiant Maskvos leidimų ir draudimų. Martas buvo komunistų partijos narys, dėl tos narystės galėjo vadovauti „Sirp ja vasar“ savaitraščio, mūsų „Literatūros ir meno“ analogo, publicistikos skyriui.

Kai 1988 m., balandžio viduryje, po Estijos TV laidos „Pasvarstykite dar“ prasidėjo spartus *Rahvarinne* judėjimo formalizavimasis, Estijos komunistų partijos vadovybės kritinei masei tapo aišku, kad ir jie, kaip estai, turi dirbti sava iniciatyva, nelaukdami nurodymų iš Maskvos. Ortodoksų komunistų viršūnė su rusofilu Karlu Vaino priešakyje tapo izoliuoti, nes komunistų masės stojo į Liaudies fronto gretas, registravosi narystę. *Rahvarinne* pagaliau buvo ne kas kita, o *Rahva*, tai yra liaudies balsas, o ar suteikti liaudžiai balsą nebuvo M. Gorbačiovo pradėtos *perestroikos* tikslas? Būtent – buvo. Tad remiantis nauja Kremliaus politika, ir komunistų valdomojo spaudoje, o ypač per radiją prasidėjo atviros diskusijos dėl Estijos TSR konstitucijos, pilietybės, estų kalbos valstybinio statuso. Naujų projektų ėmėsi įvairios darbo grupės, mokslininkai ir kūrybinės sąjungos, susikūrė oficialiai pripažinta Kultūros taryba. Žmonės atvirai ir drąsiai kalbėjo, diskutavo, abejojo, ar Estijos TSR piliečiais gali būti kolonistai, atsiradę respublikoje po 1940 m. gyventojai, koks teisinis jų palikuonių statusas. Svarstė jie ir daugiapartinę visuomenę. Ir masiškai prabilo apie Molotovo-Ribentropo pakto teises pasekmes.

Tuos du vakarus nuo Profsąjungų rūmų scenos Martas Tarmakas aiškino mums tokią realybę, kurios akivaizdoje teliko sušukti: *Ir kaip šitai įmanoma? Estija jau verda, o Lietuva dar ne?! Ir tai buvo nuoga tiesa – reikėjo sušukti, nes Estijos TSR žmonių žingsniai suvereniteto link buvo ir visos Baltijos žingsniai, bet buvo visiškai vieniši, nepalaikomi nei Lietuvoje, nei Latvijoje. Tiesa, dėl Latvijos... Martas pasakė naujieną, kurios iš salėje sėdinčių nedaugelis nežinojo: birželio 1 ir 2 d. Rygoje įvykęs jungtinis kūrybinių sąjungų plenumas, forumas, koks jau buvo įvykęs Estijoje (bet neįvykęs Lietuvoje), net dalyvaujant komunistinei ir KGB vadovybei, pirmą kartą viešai Pabaltijų pasmerkė Molotovo-Ribentropo paktą. Taigi, kai birželio 3 d. lietuviai išdrįso įkurti Sąjūdžio iniciatyvinę grupę, latviai jau buvo atlikę neįtikėtinos drąsos aktą. (*Pastaba paraštėje*: tai savo iniciatyva padarė ir audrą sukėlė buvęs politinis propagandistas Mavrikas Vulfsonas.)*

Nuotaika, kurią jaučiau nuo scenos stebėdamas sausakimšą salę, buvo akivaizdi – *mes priblokšti*. Esu tikras, kad tuos du vakarus retas kuris žvelgė į Tarmaką su raukšle kaktoje, tyliai sau galvodamas:

„Neilgai ta varlė prieš dalgį šokinės.“ Net KGB informatoriai, profesionalūs gėbistai ir vienas kitas Maskvos raugo komunistas, kurių salėje neabejotinai buvo, vargu ar buvo tikri, kad jų valdžia vis dar nepajudinama. Rūmų salė alsavo kvapą užgniaužusi, gaudė užuominas ir plojo nuskambėjus eilinei Marto atodangai. Argi buvo galima nepamilti Estijos, kai geriausias Lietuvos draugas lietuviškai aiškina lietuviams, kaip reikia elgtis ir žengti pirmyn?

Bet jis atvyko ne vienas. Jau pirmą vakarą prie mūsų stalelio ant scenos prisėdo Tartu laikraščio *Edasi* korespondentas, 25 metų Pėteris Talis (Peeter Tali). Jis nekalbėjo lietuviškai, bet rusiškai, gana sunkiai rusiškai. Jaunuolis paaiškino, kaip Estijoje veikia rajoninė spauda. Nors pradėjo nuo ypatingo, savojo laikraščio, Tartu *Edasi*, kurio rajoniniu spaudos organu nepavadinsi. Išgirdome, kad *Edasi* yra liberalesnis ir kartu tautiškiausias estų laikraštis. Nes toks, tiesą sakant, yra ir pats Tartu miestas. Atsargios Talino spaudos fone *Edasi* sparčiai tapęs nacionaliniu ir populiariausiu dienraščiu visame krašte. Kaip šitai pavyko?

Pirma aplinkybė – drąsus redaktorius, Tartu universiteto auklėtinis. Antra, *Edasi* redaktorius yra retas svečias Taline, Estijos komunistų partijos CK būstinėje, kur nuolat kviečiami visi redaktoriai. Kviečiami ir mokomi agitacijos ir propagandos skyriuje. *Edasi* redaktoriaus negali dažnai kvietinėti „ant kilimėlio“, nes įvertinamas atstumas: Tartu nuo sostinės nutolęs 200 km. Trečia aplinkybė – telefonas, kuris leidžia jaustis drąsiau, kai nematai priešais save komunisto-funkcionieriaus. Išlausęs partinės kritikos dozę, redaktorius gali atsakyti: „O mes nebijome kritikuoti partijos lyderių, nes juos galiausiai galima keisti – juk *perestroika*.“ Tad *Edasi*, formaliai būdamas komunistų partijos ir Tartu liaudies deputatų tarybos organu, realiai nebėra EKP valdomas dienraštis.

Kita vertus, toliau aiškino Pėteris, *Edasi* pavyzdys gerokai užkrėtęs rajoninius laikraščius, leidžiamus gana dideliu spinduliu. Jie taip pat ima skelbia medžiagas ir dokumentus, kurių neskelbia Talinas. Bet, žiūrėk, ryšys su Talinu išlieka, nes kiek vėliau ta medžiaga pasirodo ir sostinės laikraščiuose.

Taip racionaliai, žingsnis po žingsnio, naudodamiesi M. Gorbačiovo viešumo ideologija, estai vaduojasi iš baimės. Svarbiausia, kad veikia eiliniai žmonės, nelaukiama malonių iš EKP CK sekretorių. O ypač nieko nebuvo laukiama iš pirmojo asmens, Karlo Vaino, kurio estai pagaliau atsikratė. Pats M. Gorbačiovas išgirdo lementacijas, sklindančias iš Talino, ir atsiuntė į jo vietą diplomatą Vainą Vialjasą. Prasidėjo visai kita epocha, nes šis pirmasis pasirodė esąs daugiau estas negu komunistas.

Lietuviams Profsąjungų rūmų salėje turėjo kraujas virti: o tai mes ką – iš kitokio molio minkyti? Kodėl mes vis dar šokdinami net ne pirmojo sekretoriaus R. Songailos, bet antrojo, maskvėno Nikolajaus Mitkino? Jeigu šokdinami, vadinasi, to ir verti?

Tarmakas pripažino, kad yra ir bėdų, kad kelias nėra nei lygus, nei lengvas. Štai kad ir toks faktas: komunistinė valdžia panaudojo jėgą vasario 2 d. Tartu mieste. Kokia proga? Ogi estai nutarė viešai paminėti Rusijos–Estijos taikos sutartį, pasirašytą 1920 metais. Laimė, brutalumas daugiau nepasikartojo, nes šis įvykis sukėlė pasipiktinimo bangą. Pilietinį vaidmenį atliko spauda, ir tai buvo estiško viešumo pergalė. Kolektyviai rašyti pasipiktinimo laišakai, tribūną gavo visos kūrybinės organizacijos, Kultūros taryba, pasisakė ir pavieniai autoritetai. Taip ortodoksinių komunistų Karlo Vaino sparnas atsitraukė. Ir kai jau atėjo jubiliejinis Estijos Respublikos 70-metis, vasario 24 d., minėjimai buvo vieši, be jokių valdžios išpuolių nebuvo. (O! Prisiminus, kaip Vasario 16-oji buvo „paminėta“ Lietuvoje!..).

Toliau Martas palietė labai skaudžią bėdą – didžiulis rusakalbių skaičius. Tai naujakuriai, kuriuos sąmoningai Maskvos valdžia kėlė į Estiją, vykdydama kraštui visai nereikalingas statybas (tarp jų ir 1980 m. olimpinių žaidynių infrastruktūrą). Atsikėlėlių absoliuti dauguma visai nesupranta estų kalbos, nesupranta kultūros, nežino istorijos. Ir nė nenori suprasti, žinoti, o padėti dirbtinai sunkina rusiška spauda. Būtent dabar, prasidėjus Liaudies fronto veiklai, ta spauda pateikia *Rahvarinne* veiklą kaip svetimybę.

Tokia politika – didelio pavojaus politika. Estų liaudies fronto lyderiai labai sunerimę ir daro daug, kad paveiktų rusų spaudą, ir ši pamažu keičiasi. Kultūrinė rusakalbė spauda yra daug palankesnė. Tą kultūrinę spaudą, pvz., „Radugą“, leidžia patys estai.

Tartu žurnalistui baigiant kalbėti, Martas pabrėžė judviejų rūbą. Abu buvo pasipuošę pramoniniu būdu dauginama Estijos trispalve, kuri dabar naudojama tiek su Estijos žemėlapiu, tiek su *Rahvarrine* užrašu ir tautiniu paukščiu kregždute. Ant jaunojo žurnalisto marškinėlių buvo užrašas, kurį Martas išvertė: „Tai klasiko Juhano Lyvo žodžiai. Poetas gyveno šimtmečio pradžioje, bet tie žodžiai ir vėl yra aktualūs: *Kada nors bus Estijos valstybė.*“

Salėje nugriaudėjo ovacijos.

Ir čia tada pasirodė, ko mes esame verti. Pasirodė, kad lietuviška realybė, baimė yra persmelkusi ne tik inteligentiją, ne tik nuščiuvusią salę, bet ir pačius Sąjūdžio lyderius. Ir ją, baigiantis pirmai Estijos dienai ant Tauro kalno, išnešė į sceną Romualdas Ozolas. Kai jis išėjo ir ėmė kalbėti, galima buvo matyti ir justi, kad visa, kas čia skambėjo, kad visos estiškos inovacijos, apie kurias išgirdome, nubėgo nuo jo kaip nuo žąsies vanduo.

Savo pasisakymą jis aprašė dienoraštyje, tad, prieš pateikiant savą aprašą, geriausia būtų pateikti jo paties įspūdį. (Ozolas, R. *Žvaigždės blėsta auštant*. Vilnius: Vaga. 2007, p. 280):

Penktą valandą jau buvom Profsąjungų kultūros rūmų salėje, kur estas iš Liaudies fronto, kalbantis lietuviškai, aiškino, kas dedasi pas juos. Juozaitis pasakė, kad jis pateikinės naujas žinias. Deja, beveik viskas buvo žinoma ir, nors esto kalbėsena man patiko, naujo beveik nesužinojau. Susitikimas virto atsakinėjimo į klausimus vakaru. Kadangi scenoje iš mūsų sėdėjo Juozaitis ir Prunskienė, jie ėmė atsakinėti į klausimus, kurie lietė ne Estiją, o tokių radosi vis daugiau ir ganėtinai provokacinių, tarsi čia susirinko nugalėtojai svarstyti grobio dalybę. Prunskienė bandė nepataikauti klausėjų skoniui, bet Juozaitis mielai leidosi iki jų, replikavo, ironizavo, o vakaras visasėjo tokio klampaus neapibrėžtumo link, kad man pasidarė aišku beveik nuo vidurio: reikia kalbėti. Kai viską jau baigė ir įteikė estui gėles, aš vis dėlto susakiau svarbiausius dalykus: kad kalbam išsileidę, morališkai atsipalaidavę ir leidžiam sau smagintis ten, kur reikia rimtai dirbti; kad puolam spręsti iki pabaigos nieko neišklause ir neišsiaiškine, kad darbo klausimus su išvis ne klausimais, kad klausimas, ką darysim su Mitkinu, yra absoliučiai apolitiškas ir amoralus...

Ir pan. Žinoma, tai buvo netikėtas šaltas dušas. Pirmoje eilėje sėdintys (Petras Vaitiekūnas) nuleido galvas, dauguma užspaudė alsavimą, dalis ėmė švilpti.

Ozolas tęsia užrašuose: *Bet nemaža dalis vis dėlto suprato, kad kažką jie darė negerai. Jatkonis paspaudė ranką: tavo kalbos ir buvo verta pasiklaudyti. Esu tikras, kad elgiuosi teisingai...*

Tas nuolatinis Romualdo Ozolo priežodis *reikia rimtai dirbti* buvo ne šiaip sau kalbos figūra. Jis taikytas sau, ir pirmiausia sau pačiam. Pažinodamas jį jau gerus septynerius metus, puikiai supratau šitai. Kitiems, pažinusiems Ozolą tik tą vasarą, jis, matyt, skambėdavo kaip bizūno kirtis – bet ne man. Tad tą jo *dirbsime su Mitkinu* aš supratau kaip sau pačiam taikytą priesaką: reikia dirbti su tuo, kas yra. Jis tai ir darė kelis dešimtmečius.

Bet ką galėjo reikšti *reikia rimtai dirbti* tą dieną, *dirbti* šiai auditorijai, kuri jau ir buvo nusiteikusi dirbti ir tuoj tuoj įsilieti į aktyviausią Sąjūdžio veiklą? Ji galėjo suprasti tiesiogiai: susitaikyti ir nieko nekeisti. O tai ką čia aiškina estai? Juk jie aiškina, kad viską galima, net ir reikia keisti.

Nors negalima buvo Ozolo kaltinti retrogrado baime – tai buvo inercija. Su tokiais mitkinais jis buvo įpratęs ir dirbti, ir turkštis (jo žodis), ir pasiekti savo. Pirmiausia jis *rimtai dirbo* organizuodamas

„Kultūros barus“, rimtai dirbo organizuodamas „Problemas“. Jis labai *labai rimtai dirbo* LTSR Ministrų Taryboje, rimtai rašydamas A. Česnavičiui kalbas ir galutinai perprasdamas komunizmo sistemą Lietuvoje. Pagaliau jis *labai rimtai dirbo* ėmęs su bendraminčiais lietuviškos filosofinės literatūros „Minties“ leidykloje. O juk visur – komunistinės tvarkos ir kontrolės rifai ir minų laukai. Nuo tokio rimtumo galima prarasti nuoširdžios ir neatsargios veiklos skonio receptorius. Kurios ypač prirėkė dabar, kai jau rita si žeme revoliucijos vežimas! Dabar rimčiausias darbas – tai rizika, tai žmonių ir masių skatinimas savo paties pavyzdžiu, savo paties kailiu – kad tik degtų, kad nebijotų rizikuoti, kad atmestų blusėtus baimės kailinius. O čia ūmai išgirstame: *dirbsime su Mitkinu*.

Tuo metu dar nesupratau, nežinojau, ir tik laikui bėgant tapo aišku, kad Romualdas Ozolas buvo arčiausiai partinės viršūnės, geriausiai ją suprato, daugiausia su ja žaidė. Iš Sąjūdžio pirmeivių jis, o ne Vytautas Petkevičius, ne Algimantas Čekuolis, ne Raimundas Rajeckas ar Jokūbas Minkevičius dažniausiai lankėsi LKP CK būstinėje – dažniausiai lankėsi Ozolas. Jo užrašuose, paskelbtuose knygoje „Žvaigždės blėsta auštant“, nuodugniai fiksuojami, aprašomi tie apsilankymai. Apsilankymų būta daug, įvairiausiomis progomis. Eidavo jis į LKP CK kaip į darbą iki Atgimimo, ėjo ir jam prasidėjus. Ėjo jau ir LPS IG (Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės) veiklos reikalais. Ir net bendrais reikalais, pavyzdžiui, atvykstant Aleksandrui Jakovlevui tų lemiamų 1988 m. rugpjūčio pradžioje. Bendrauti su valdžios viršūnėmis jam buvo ir natūralu, ir net įdomu. Tai buvo *rimtas darbas*. Žinoma, be ironijos.

Ir štai jis, perversmo metas. Ir dabar jau *darbas su viršūnėmis įgauna masių sukilimo atspalvį*. Kas jau kas, bet Ozolas žinojo, kad viršūnėse visuomet buvo bijoma *masių pakilimo*, jau nekalbant apie *sukilimą*. Ir štai – viena ir kita kartu, susiėmęs rankomis sujudimas ir sukilimas. Štai estai jau nuvertė pirmąjį sekretorių, o mes? Mes bijome pajudinti antrąjį? Mes – ne, Ozolas bijo. Ir šiuo atžvilgiu švilpimai nusipelnė. Nes kai jis pasako, kad draugas Petkevičius neišreiškė Sąjūdžio pozicijos, galima buvo pasakyti lygiai tą patį: ir jūsų, Ozolai, pozicija – ne Sąjūdžio pozicija. O Vytautas Petkevičius pasiėlgė drąsiai ir netikėtai, kai jau per patį pirmą mitingą nuo pakylės Gedimino aikštėje pareikalavo Mitkiną atsistatydinti...

Sąjūdžio pozicijos tuo metu nebuvo. Buvo drąsa ir blefas – ir jais naudojomės dažnas, išėję prieš minią, mitinguose, ir tai buvo drąsos pozicija. Ji ir būdavo vienintelė pozicija. Ir tik viena pozicija aiškiai nebuvo Sąjūdžio – *baimės*.

Tą pirmą vakarą Profsąjungų rūmuose Martas Tarmakas, iš salės paklaustas, ką darytų Estijos liaudies frontas, jeigu vykstanti Maskvoje XIX partinė konferencija (ji tuo metu tik buvo prasidėjusi) pareikalautų nutraukti savo veiklą? Martas ramiausiu balsu lyg svarstydamas pasakė: „Mes svarstytume... Bet jeigu ir žinočiau, ką darysime, jums dabar nepasakysčiau.“

Mūsų žmonės suprato, kad reikalą mes turime su rimtai subrendusia revoliucine jėga.

Žinoma, revoliucijas pradeda idealistai ir ypač jauni, arba vidutinio amžiaus jaunieji. Tokie buvo Sąjūdžio pirmeiviai, išėję su keliomis žaliomis Sąjūdžio vėliavomis birželio 21 d. prie LTSR Aukščiausiosios Tarybos pastato ir paskelbę, kad po trijų dienų lauksime žmonių Gedimino aikštėje, kad laukti ilgiau negalima, kad estai mus jau gerokai pralenkė. Tada vyresnieji mūsų nepalaikė. Net atsargiai stebėjo mitingą iš šalies (Žebriūnas ir dar keli). Tik Kazimiera Prunskienė su Juozaičiu galėjo pasakyti: mes garantuojame, kad taip reikia daryti. Kad būtina pakviesti į aikštę valdžią, kaip kad padarė estai, ir tegul valdžia paaiškina, ką, kokio turinio Lietuvos reikalus vežasi į Maskvą.

Tada mes pasinaudojome Romualdo Lanko suteikta dingstimi – „Gelbėkime Trakus“. Bet dingstis yra dingstis.

Jau po dviejų dienų, birželio 23-iąją, visą LPS IG pakvietė *in corpore* į LKP CK rūmus. Tai buvo mūsų pirmoji pergalė. Ne tik Mitkino kompaniją įsiutino būdas, kuriuo mes paskelbėme birželio 24 d. mitingą,

bet ir visus LKP CK rūmus papiktino. Ir papiktino ne vieną solidų LPS IG narį, o tiesiai šviesiai sakant – mažiausiai pusę. „Taip nedaroma, tai kriminalas!“ – skambėjo iš visų pusių.

Bet – jaunieji savo proveržį atliko.

Ir įvyko istorinis susitarimas, kompartijai suspaudus dantis – LKP CK delegacija į Gedimino aikštę išėjo.

Jaunieji lėkė versdamiesi per galvą, rizikavo kiekvienam žingsnyje. Mes savo pavyzdžiu sakėme, rodėme visiems pavyzdį – nebijokite! Tik Kazimiera Prunskienė tomis pirmosiomis dienomis vienintelė iš Sąjūdžio pirmeivių-profesorių buvo tarp jaunųjų. Ji vienintelė buvo pamačiusi gyvą Estijos revoliuciją.

Galiu liudyti gyva galva: visas pirminis Sąjūdžio darbas buvo jaunųjų darbas. Tai buvo nuolatinis lietuvių drąšinimas ir „provokavimas“, skelbiant nenumatytus, neaptartus mitingus ir akcijas, Iniciatyvinėje grupėje neaptartus „Sąjūdžio žinių“ straipsnius – visa tai buvo mūsų duona kasdieninė, rizika ir vėl rizika, mūsų *Tėve mūsų*. O Romualdo Ozolo ir daugumos solidžiujų Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių *Tėve mūsų* ir duona kasdieninė buvo iš kitos tešlos: jiems ryšiai su valdžia atrodė svarbesni nei su tauta. Vyresnieji, profesoriai ir akademikai, liaudies poetai ir artistai pažino valdžios rūstybę, tad instinktyviai, patirties pakaustyti, jos organiškai baiminosi. Taip, matyt, ir turėjo būti: mūsų laisvės paukštis pirmuoju etapu buvo dvigalvis.

Romualdas Ozolas akivaizdžiai nesuprato nei estų drąsos, nei jų pavyzdžio, nesuprato, kodėl mudu su Kazimiera išvedėme į Profsąjungų rūmų sceną estą Martą Tarmaką. Jo užrašai liudija: pasikoketuoti su radikalais, „paprovokuoti“ Lietuvos situaciją. Užrašai, beje, sako, kad jis nei Marto vardo, nei Tarmako pavardės nežinojo.

Bet 1988 m. vasaros mėnesiais jaunas kraujas turėjo nugalėti, ir jis nugalėjo.

Romualdas Ozolas visuomet taikėsi būti ideologu, mokančiu tautą. Toks charakteris ir taip suprantama gyvenimo misija. Pažinau jį nuo 1981 m., ne vienus metus buvau dažnas jo namų svečias. Tautą jis matė pro „tarpinius kolektyvus“ – iš tos terpės, kurioje dirbo. Dirbdamas „Mintyje“, kaip jam atrodė, jis geriausiai pažino, ko reikia inteligentijai, tautos žiedui – filosofijos, kultūrologijos. Net istorinių ir nuotykinų romanų. Tačiau kelis dešimtmečius dirbdamas komunistinės sistemos viduje jau buvo gerokai adaptavęsis. Ir štai – Sąjūdis, ir bėda – jis negali atitrūkti nuo komunistinės sistemos, kurią, kaip jis supranta, pakeisti iš vidaus. O ten daug rifų. Reikia atsargumo. O mes Sąjūdyje nenorime matyti rifų žaidimų viršūnėse, nes turime gyvai suprasti pokyčių mastą. Išsyk suprasti, kaip jis keičia valdžią, o ne valdžia Sąjūdį. Ozolas gi lieka senoje matricoje, kuri jį kausto. Ilgas darbas ir Ministrų Taryboje, ir leidyboje paliko neišdildomus ženklus jo kalbos ir charakterio stiliuje.

Žinoma, tautiškas komunisto statusas jam turėjo padėti veikti – tuo jis buvo įsitikinęs. Estijos viršūnėse ir mūsų viršūnėse tokių tautiškų komunistų procentinis skaičius buvo gerokai panašus. Bet... Užbėgdamas įvykiams galiu paliudyti, kad ir su tautiškai-komunistiškai dirbančiu *Rahvarinne* kūrėju Edgaru Savisaaru jis nerado bendros kalbos, nors, atrodė, turėjo rasti. O Kazimiera Prunskienė rado kalbą su visais estų *Rahvarinne* lyderiais, tiek su ekonomistais, tiek ir su oficialios Estijos TSR atstovais. Matyt, suvaidino savo vaidmenį ir charakterio bruožai.

Galima įsivaizduoti aktyvą (matant partinį-administracinį aparatą), kuriame klausoma Sąjūdžio atstovo Ozolo. Bet kai jis, nepakeitęs tonacijos, išeina prieš Sąjūdžio sujudintą tautą, pirmiausia inteligentiją.

Ir štai bundantis Sąjūdžio aktyvas, liepos pradžia, Profsąjungų rūmų salė sausakimša, joje per tūkstantis sielų. Ir Ozolas išeina į sceną, nes jam visai nepatinka vedėjas Juozaitis, o ir Prunskienė ne itin. Esto

informaciją jis laiko menkaverte, nieko naujo jam nepasakančia. Ir kreipiasi į tūkstantinę auditoriją lyg į valdžios struktūras, kuriose ką tik dalyvavo, nes, kaip rašo dienoraštyje, ten vyksta labai svarbūs procesai. O čia – šūviai pro šalį, arba, priešingai, labai įžeidžiantys „sprendimų priėmimą“ šūviai. Iš dalies ir dėl vedėjų naivumo, ir dėl to, kad „masė“ nežino pavojų, kuriuos žino jis. Ozolas. Taip, jis išėjo į sceną lyg į kompartijos susirinkimo tribūną. Ir aiškina, kad geriau už mases supranta, kaip valdomos masės. Ir ypač supranta, kad jos, tautiškos-komunistinės viršūnės, būtinos, nes jose esanti frakcija gerai žino, kaip atsilaikyti prieš Maskvą. Ir išsaugoti Sąjūdį, įteisinti jį. Tai yra padaryti valdomą.

Ozolo tautiškas komunizmas iššyk tapo stabdžiu, ypač pirmaisiais mėnesiais, esmine priežastimi, kodėl jis negalėjo suprasti būdų, kuriais galima veikti prieš valdžią, ir kuriais jaunimo sparnas kėlė didžiąją Sąjūdžio bangą. Jis visur matė „per daug radikalumo“ arba tiesiog „provokacijas“. Ir kalbėjo lyg LKP CK darbuotojas, bijantis, kad „masės išeis iš krantų“.

Tarpininko vaidmuo? Taip, jis buvo reikalingas. Tarpininko tarp LKP CK ir LPS Iniciatyvinės grupės? Bet kur tas tarpininkavimas baigiasi?

Bet tegul prabyla dokumentas – Laimos Pangonytės filmas.

Šis filmas apie liepos 1–2 d. susirinkimus Vilniuje, Profsąjungų rūmuose, dabar saugomas Valstybės archyve. R. Ozolo pasisakymas trunka 11 minučių. Citatomis galima paliudyti kiek kitokią situaciją, negu aprašyta R. Ozolo dienoraštyje. Jis iššyk pereina prie nuskambėjusio anksčiau klausimo: ką daryti liepos 12 d., kai bus eilinė 1920 m. pasirašytos taikos sutarties tarp Rusijos ir Lietuvos sukaktis. Ši tema mus siejo su Tarmako pasakojimu apie analogišką sutarties tarp Rusijos ir Estijos paminėjimą vasario 2 d., kai prieš demonstrantus buvo panaudota milicija.

Be jokios abejonės, tai yra įžymi data, galbūt kada nors tai bus net ir šventė /skysti plojimai/, bet noriu pasakyti, kad dabar ji kol kas ne šventė. Neparengtas šitas dalykas, Sąjūdis nekviečia ateiti į kokias ten būtų aikštes. Tokio nutarimo nebuvo, kad neišeitų nesusipratimų, kaip jau buvę. Aš laikau turįs pareigą tai pareikšti. Nutarimų nebuvo. O tikslai po to, kai nutariama kolektyviai, rengiamos kokios nors akcijos. Dėl suvereniteto. Taip, tai yra sudėtingas klausimas.

Čia vėl reikėtų stabtelėti ir prisiminti, kad Tarmakas, ką tik atsakydamas į kelis gautus klausimus, paaiškino, kad Estijoje suverenitetas plačiai aptariamas, bet daugiau ir dažniau aptariamas kaip „nepriklausomybė“, tarptautinį žodį „suverenitetas“ paliekant nuošaly.

Suverenitetas yra principas, realybė yra suverenumas. Turbūt sutarsime, dėl šito nesiginčydami. Ir principas kaip toks, suverenitetas, yra visiškai aiškus dalykas, o suverenumas, koks jis yra, to suverenumo turinys, tai kiekvienos tautos galių išraiška. Ką tauta gali, tą ji ir įdeda į tą turinį, tame tarpe ir pačią giliausią išmintį. Man atrodo, kad mums visiškai aiškiai reikia turėti šiandien galvoj, kad mūsų suverenitetas, suverenitetas, kurį kaip savo darbo programą laiko Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, yra socialistinis suverenitetas, suverenitetas lenininės tautų sąjungos pagrindu. Kad tai būtų aišku visiems tiems, kuriems galbūt neaišku. Galbūt gali būti neaišku.

Ozolas bando, kelis kartus kartodamas, pabrėždamas kaip propagandistas, kad šiukštu net galvoti, o ką jau kalbėti apie viešą nepriklausomybės temos svarstymą. Šią temą draudžia Lenino sukurta TSRS valstybė, kurios viduje privalome būti. Ir, kas svarbiausia, Sąjūdis tai laiko savo darbo programa. O Sąjūdis tokios darbo programos neturėjo. Atmetus mintį, kad Ozolas galėjo taip galvoti, peršasi tik viena išvada: visa tai Ozolas sakė LKP CK ir KGB ausims. Nors kalbėjo sausakimšai Sąjūdžio rėmėjų ir būsimo aktyvo salei. Toliau jis tęsė:

Man atrodo, kad kitakalbių visuomenės grupių problema egzistuoja Lietuvoje ne mažiau aštriai, negu kad egzistuoja kitur... Kiek man žinoma, Lietuvoje gyvenantys rusai yra labai sunerimę, dėl to, kas dedasi čia...

Pereina prie esminės priežasties, išvedusios jį prieš didžią auditoriją. Tada ir tampa aišku, kad viskas buvo tik įžanga, vedusi į finalą:

Klausimas apie tai, „ką darysime su draugu Mitkinu“, kurį aš laikau, atsiprašau, labai nekorektišku ir visiškai neatliepiančiu politinei sąmonei visuomenės...

Toks klausimas buvo parašytas atsiųstame lapelyje. Bet čia mes patenkame į Ozolo kalbos pinkles, o tai labai dažnai pasitaikydavo. Tą valandėlę sunku buvo suprasti, kas yra labai nekorektiškas – Mitkinas ar klausimas apie Mitkiną?

Sustabdžius įrašą ir dar kartą atidžiau jį peržvelgus tampa aišku – klausimas apie Mitkiną. Tą pasako ir Ozolo dienoraščio įrašas.

Taip, Ozolas buvo nuolatinis LKP CK rūmų svečias, jis defiliavo jų koridoriais geriau negu bet kuris iš Sąjūdžio pirmeivių; jam buvo žinomos vidinės pilkųjų rūmų kovos ir intrigos. Akivaizdu, kad buvo Liongino Šepečio sparno gynėjas, nes juk Šepetys, jo paties žodžiais, pasakytas dar birželio 17 d. „eina kartu su Sąjūdžiu“. Būdamas šio sparno pusėje, Ozolas remia jį kovoje prieš maskvėno draugo Mitkino, sparną – remia ir kovoja. Kaip kovoja? Nuo Profsąjungų rūmų scenos jis ir pasakė kaip – reikalaujamas neliesti draugo Mitkino nė žodžiu. Kodėl? Nes baimė valdo, nes baisu, kad šis nušluos ir sąjūdinę LKP CK, ir patį Sąjūdį. Todėl Ozolas šauna dar kartą ir nepalieka jokių šansų kitokioms interpretacijoms:

Taigi, netgi šitas klausimas, man atrodo, tokiam kontekste, tampa visiškai aiškus: gyvensime su draugu Mitkinu, spręsime socializmo statybos klausimus. Tokia mūsų padėtis. Tą mes puikiai turime suprasti. Ačiū už dėmesį.

Dar nenuskambėjus „ačiū už dėmesį“ pasigirdo šaižūs švilpimai. Nejauku buvo išgirsti, gūdu – pirmi švilpimai prieš Sąjūdį, vieną iš jo lyderių. Ir nykiausia, kad visiškai pelnyti. Paėmęs mikrofoną iš nueinančio nuo scenos Ozolo rankų, kreipdamasis į jį kaip į draugą Ozolą. Tuo mes jau buvome beveik perėję prie kreipinio gerbiamasis ir gerbiamoji, bet tą kartą velnias mane už liežuvio patempė:

Kadangi draugas Ozolas baigė gana minorinēm gaidelēm, jas galima tęsti, bet galbūt vis dėlto susilaikykime... laikykime saiko jausmo. Aš tikrai norėčiau pasakyti, kad priešais mane čia krūvelėje yra tokių ekstremistiškų, senąja terminologija, pareiškimų, kad jų skaitymas čia sukeltų didelį, manau, atgarsį. Todėl gal nebekaitinkime savo jausmų...

Ir išvardinau tų „ekstremistiškų“ klausimų temas: Molotovo-Ribentropo pakto skelbimas pagrindinėje spaudoje ir t. t.

Vis vien džiaugsmas sprogdino krūtines, veikla ėmė lieti per kraštus, nepatirdama jokių rimtų trukdžių ir persekiojimų. KGB sekė, bet nepjaustė padangų, nedaužė langų. Ir vis dėlto pasiskirstymas pagal amžių tarp LPS IG narių buvo labai reikšmingas veiksnys. Buvo akivaizdu, kad gyvenimo ciklai ir pasau-
lėvaizdžiai nesutampa. Visas mūsų 35-ukas, patekęs Likimui į rankas, vilnijo kaip nauja istorinė Lietuvos viltis, bet skirtingu greičiu. Mūsų bendrumas buvo didelis, rėmėsi Lietuvos valstybės atgimimo viltimi, patriotizmu, bet veikla – ak, veikla nežadėjo vieningos... veikos. Mūsų galimybių vidiniai prieštaravimai buvo užprogramuoti. Ir pirmiausia dėl to amžiaus skirtumo: vyriausiajam Juozui Bulavui, gyvenusiam penkiose epochose, buvo jau beveik 80 metų, o Alvydui Medalinskui, prisimenančiam tik Brežnevo epochą ir iš jos patekusiam į dabartį, nebuvo nė 25 metų. Jaunas kraujas virė, pagyvenęs ir senas reikalavo ramybės. Be amžiaus skirtumų buvo, savaime aišku, ir socialinės, politinės veiklos skirtybės. To paties akademiko ir pagarbos nusipelnusio Juozo Bulavo patirtis buvo milžiniškas bagažas; jau vien pagalvojus, kad jis 1956–1958 m., paties Antano Sniečkaus įtaisytas į Vilniaus universiteto rektoriaus kėdę,

lietuvino universitetą ir už tai buvo „atlygintas“ – pašalintas iš visur, net iš kompartijos. Arba to paties R. Ozolo patirtis? Jis virė įvairiausiose okupacinės valdžios struktūrose, pažino jas geriau negu bet kuris kitas LPS IG narys. Žinoma, mes visi nebuvome šventi, visi lindėjome okupacinėje tikrovėje, ją vienaip ar kitaip aptarnavome, bet mes nespėjome prisitaikyti. Mūsų – amžius, amžius! Jaunimas subrendęs, pasiekęs Kristaus metus, buvo sprogstama jėga. Mes nespėjome ir nenorėjome (išvengėme net kompartijos bilieto) murkdytis su valdžia. Ir mūsų veikimo laisvė, laisvės troškulys pranoko vyresniosios inteligentijos supratimus apie laisvę – apie viską – visa galva. Pirmąją 1988 m. vasarą mes šitai ir parodėme – sprogdiname sovietinės Lietuvos tikrovę. Ir net tarybinės Lietuvos tikrovę, kurią kūrė vyresnioji inteligentija. O tai inteligentijai reikėjo programų, laipsniško veikimo ir aptarinėjimų, pasimatymų su valdžia.

Taip, bet juk suprantama, kad visi veikėme neapsitrynę tarpusavyje – apsitrindavome veikdami.

Sąjūdžio jaunimo sparnui – Alvydas Medalinskas, Gintaras Songaila, Artūras Skučas, Zigmas Vaišvila, A. Juozaitis, Vitas Tomkus ir Algirdas Kaušpėdas – apsitrinti tarpusavyje sekėsi lengviausiai, sutardavome žaibiškai, akimirksniu suprasdami vienas kitą. Nesutarimų galėdavo kilti tik vertinant laiko sąnaudas, darbų galimybes. Bet jokių būdu ne principinį klausimą: kodėl, kam to reikia? Kodėl reikia mitingo? Akcijos – kodėl? Kodėl reikia eiti, važiuoti, susitikti? Ogi todėl! Todėl, kad reikia, todėl! Ir jokių klausimų.

Ši ideali brandžios jaunystės būseną (Kristaus amžius) mus stumė stūmė veikti, veikti, veikti. Žinoma, karščiavomės, žinoma, klydome, bet judėjimas viską taisė, lygino kelius. Labiausiai nesutikdavome su vyresniąja inteligentija, kai matydavome abejones, o dar labiau – prastai slapstomą baimę.

Pavyzdžiui, iš Talino atsivežiau ir pirmą kartą į LPS Iniciatyvinės grupės posėdį (jis vyko birželio 20 d. Kinematografininkų sąjungoje, „pas Žebriūną“, romantiškoje pilaiteje prie Žaliojo tilto) įnešiau mūsų Trispalvę. Kilo man netikėtas nerimas. O juk tai buvo viso labo nedidelė, Dalios Tarmak pasiūta ir padovanota vėliavėlė ant nudrožtos alksnio šakelės. Žinoma, tai buvo mūsų vėliavų jūros pradžia, pirmoji kregždė Sąjūdyje, bet pradžia ir yra pradžia.

Tą valandą apginti trispalvę ir veikimo, panaudojant mitingus, būtinybę galėjau tik vienu būdu – ėmęs pasakoti apie Estijos stebuklus. Tą iš širdies ir padariau. R. Ozolo birželio 20 d. užrašuose paliudyta:

Atėjo dar neatsitokėjęs nuo Estijos įspūdžių Juozaitis. Su vėliavėlėmis (Lietuvos ir Estijos). Pasakė apie savo stadione sakytą kalbą, nupiešė visą vaizdą, parodė laikraščius. Užsivedęs kaip koks jaunas stalinietis. Gražu žiūrėti kaip žmonės greit pralenkia net mane, tokį, rodos, nepakantų kitiems tipą! (Ozolas, R. Žvaigždės blėsta auštant, p. 259).

Tos dienos posėdis Kinematografininkų sąjungoje baigėsi dramatiškai. Jaunimo sparnas, negavęs vyresniųjų pritarimo, pareiškė darysiąs piketą, net mitingą. Kam, kodėl? Trakams ginti! Jaunimas jau pasišovęs, ir dalyvaus fizikos, puslaidininkų fizikos institutų jaunimas. Visus telefonu ir kitais būdais jau sukviėtą A. Medalinskas ir Z. Vaišvila. O G. Songaila susitaręs su Trakų paminklosaugos aistruoliu Romualdu Lanku. Jis ten jau išvykęs. Ir, taip, mes numatę Trakų senpilės gynimo mitingą ne kur kitur, o Vilniuje, prie AT Prezidiumo. A. Skučas jau paruošęs kelias vėliavas, jas naktį pasiuvusi jo žmona. Mitingas numatytas vidurdienį. Taip, daugiausia dalyvautų prie Neries stovinčių mokslo institutų jaunimas.

Negavome daugumos LPS IG narių pritarimo šiai akcijai. Vadinasi, negalėsime kalbėti „Sąjūdžio vardu“? Nieko baisaus, išsisuksime.

Ir nuėjome per Žaliąjį tiltą, „Stalino piramidės“ link, kur A. Skučo darbo kambaryje buvo sunešti transparantai. Laukė ten ir dvi žalios vėliavos su Gedimino stulpais ir užrašu „SĄJŪDIS“. Aš iš anksto pareiškiau, kad kalbėsiu apie Estijos naujienas.

Mitingas-piketas įvyko birželio 21 d., antradienį, per pietų pertrauką. Vieną valandą tarp 13 ir 14 val. Tai buvo specialiai padaryta, kad nebūtų darbo metu.

Mūsiškiai atsinešė nedidelį ant krūtinės pakabinamą garsiakalbį, jis šiaip taip garsino balsą. Keli šimtai dalyvių, regis, ir be garsiakalbio būtų viską girdėję. Kalbėjo visas mūsų jaunimo sparnas, nebuvo tik A. Kaušpėdo. (Nekalbu apie V. Radžvilą – jis apskritai mažai kur būdavo.) Šią pirmą ir istorinę Sąjūdžio akciją, kuri LPS IG daugumos nuosprendžiu nebuvo net Sąjūdžio mitingas, pradėjau vesti nei pasiruošęs, nei norėdamas tai daryti. Kai mūsiškiai gausiu būriu apstojo mus, išsirikiavusius su transparantais, tiesiog reikėjo pradėti. Matyt, pasijutęs lyg Talino dainų slėnyje, pajutau ant krūtinės ir stačiakampį garsiakalbį. Ir prasidėjo istorija. Išsyk pamatėme, kad mūsų akciją fotografuoja ir net filmuoja lyg iš po žemių išdygusi profesionali kamera; nė nesuabejojau, kad tai KGB darbas. (Vėliau pažinome filmavusiojo režisieriaus pavardę – Saulius Beržinis). Milicija nepasirodė, mūsų nevaikė, kalbėjome drąsiai, Trakams gerokai skirdami laiko. Romualdas Lankas karingai pristatė mūsų istorinės sostinės niokojimo panoramą. Vitas Tomkus tiesiai šviesiai rėžė apie niokojamus Trakus ir nelaisvą spaudą. Išskelti, tvarkingai surašyti šūkliai buvo nedrąsūs, radikaliu agresyvumu nepasižymėjo – tik visų būsimų mitingų pirmosios kregždės. („Kultūros ministerija – kultūra, ar chaltūra“, „Kodėl laikraščiai nerašo apie Sąjūdį“, „Neteršk Lietuvos“, „Kas slepiasi už delegatų į partinę konferenciją“ ir t. t.). Ir jau tada, kalboms baigiantis, paskelbiau finalinį akcentą: birželio 24 d. kviečiame visus vilniečius 19 val. į Gedimino aikštę, į susitikimą su TSKP XIX partinės konferencijos delegatais. „Komunistų partijos nariai vyks į Maskvą mūsų vardu, Lietuvos vardu! Tad tegul išgirsta mūsų lūkesčius ir pageidavimus. Taip nutiko Estijoje, taip turi nutikti ir pas mus“, – tokia buvo žinia, kurią reikėjo paskelbti.

Tai buvo avantiūra, gryna savivalė. Net tarpusavyje nebuvome iki galo apsitarę, kad pakviesime žmones į naują mitingą. Tegul tai būna avantiūra, tegul nesuderinta su Sąjūdžio iniciatyvinės grupės dauguma, tegul tai būna net nusikaltimas esamai tvarkai – juk taip mitingai nerengiami! – tegul. Valdžiai mesta pirštinė? – tegul. Juk taip smagu, kad nors šitai pagaliau pavyko padaryti, ir niekas neužkimšo burnos. Šitai reikia daryti!

Niekas iš LPS IG vyresniojo sparno prie kalbėtojų neprisijungė. Minioje matėme Arūną Žebriūną, Bronių Leonavičių, Virginijų Čepaitį – jie buvo stebėtojai.

Charakteringa, kad R. Ozolo užrašuose apie šią istorinę akciją nėra teisingo žodžio. Jis nei buvo, nei domėjosi. Laikė tai akibrokštu visam judėjimui, kone nusikaltimu.

O kokių judėjimų tuo metu rūpinosi jis? Viršūnėse. LKP CK rūmuose. Jo užrašai parodo, kad labai intensyviai derėtasi dėl XIX partinės konferencijos delegatų galimo susitikimo su LPS IG nariais. Ozolas derėjęs su Šepečiu, po to Šlyžiumi, anot jo: *Kad viskas bus sklandu, yra tiesiog neįtikėtina, bet iš valdžios pusės viskas kylei kas normalu.* (Ozolas, R. *Žvaigždės blėsta auštant*, p. 260).

Žodžiu, nuolatinis LKP CK rūmų lankytojas R. Ozolas įsivaizdavo visai kitokią raidą, kitokią liniją: LPS ir LKP veiks kartu. To norėjo ir L. Šepetys (taip tiesiai šviesiai jis ir pasakė Rašytojų sąjungoje: *Ne jūs ir mes, bet mes kartu*). Tai buvo priimtina ir vyresniajam Sąjūdžio sparnui, nes patirtis jiems sakė, kad kitaip nieko nebus, kitaip veikti negalima – sunaikins. Todėl tokios akcijos, kokią sutaisė Sąjūdžio jaunimo grupė prie AT Prezidiumo – kone nusikaltimas. Tai jau numatytos perspektyvos sprogdinimas. Ir dar toks baisus sprogdinimas – neklausant Romualdo Ozolo!

Ir toliau Ozolo galvoje ima suktis šmėklos, klausantis lyg KGB žmogaus Jatkonio, jau ir mus kaltinant KGB įtaka:

Nesuskilom, pasakiau, bet kad tai rimta kiauulystė tokių svarbių derybų išvakarėse – aišku. Jatkonis pasakė: padarė kaip tikri Eismunto vyrukai. Taip. (R. Ozolas, R. *Žvaigždės gėsta auštant*, p. 261–262).

Apskritai kas ir kam tie mitingai, kai viskas sutariama viršūnėse? Tai buvo rimta pozicija, kurios laikėsi ne tik Ozolas, bet ir dauguma vyresniosios inteligentijos. Jeigu jai būtume pasidavę... Be ne, pasiduoti negalėjome.

Intrigomis viršūnėse revoliucijos nevyksta. Pokyčius, radikalius pokyčius reikia išgirsti kaip gaudesį iš apачios, iš po žemės, o išgirdus veikti. Iš jaunystės ir drąsos-proto energiją semiantis. Sąjūdžio vyresnioji inteligentija nesitikėjo audringų pokyčių tą vasarą, mes tai matėme. Ir kai birželio 3 d. leidosi išrenkama į LPS IG – nesitikėjo jų. Nei Justinas Marcinkevičius nesitikėjo, jis pernelyg gerai, viršūnėje pagarbos iš visų pusių gyveno. Bet mes buvome jiems dėkingi, ypač Justinui, kad leidosi įrašomi į Sąjūdžio židini.

R. Ozolo, B. Genzelio ir B. Kuzmicko grupė, turėjusi ilgą bendrystės ir patriotinio veikimo istoriją, tikrai neįsivaizdavo, kad 1988 m. vasarą pavyks kažką pasiekti, kažką ypatingo nuveikti. „Lietuvos pakeitimas šią vasarą? Nejuokaukite, draugai!“ – toks būdavo jų klausimas ir kartu atsakymas sau patiems. Kai birželio 3 d. steigiamajame susirinkime R. Ozolas Akademijos salėje, nė nepakilęs į tribūną aplinkiniams pasakė, kad čia mums nieko neišeina, kad reikia susitikti kitoje vietoje, – jau tada jis išreiškė gilų savo įsitikinimą: masiniam, valdomam Sąjūdžiui dar ne laikas. Bus tik chaosas. Ypač vasarą, kai Lietuva laukiuose ir darbuose, kai atostogose – nieko nepavyks. Reikia palaukti rudens. Tada, esą, bus galima sušaukti kongresą, nusistatyti veikimo principus, programas susirašyti. R. Ozolas net išėjo į Lenino prospektą, jau ketindamas visai dingti. Tik dėka Alfonso Brazo, kuris jį išsivijo, grįžo į salę. Ir atsiminimuose jis jau sėdi nebe salės viduryje, o „už Juozaičio“.

Dėl tų „veikimo principų“, „projektų“ ir „programų“ sirgo ne vienas Romualdas Ozolas – tai buvo akademikų nuolatinis rūpestis.

Toks buvo tas amžiaus ir patirčių skirtumas. Bet gyvybė, gyvas balsas, energija, jau pasipuošusi protu, – jaunimo sparnas. Ir tas sparnas padarė savo – pralaužė ir savą, ir svetimą sieną.

Apie autorių

Arvydas Juozaitis gimė 1956 m. balandžio 18 d. Vilniuje. Lietuvių publicistas, visuomenės ir sporto veikėjas, politikas, plaukikas. Filosofas, daugelio knygų autorius. Dr. (hum. m.; filos. m. kand. 1986), Lietuvos rašytojų sąjungos narys (2003).

1980 m. baigė Vilniaus universitetą (ekonomiką); daugkartinis Lietuvos, SSRS (1976) plaukimo čempionas ir rekordininkas, 1976 m. Monrealio olimpiadų žaidynių bronzos medalio laimėtojas, Europos taurės laimėtojas (Peskara, 1976). 1985–1987 m. dėstė Lietuvos konservatorijoje. 1987–2001 m. dirbo Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės institute. Vienas Lietuvos tautinio olimpinio komiteto (LTOK) atkūrėjų (1988), jo Generalinės asamblėjos ir Vykdomojo komiteto narys, 2012–2017 m. LTOK viceprezidentas.

1988 m. balandžio 20 d. perskaitė viešą pranešimą „Politinė kultūra ir Lietuva“, tapusį viena iš Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (LPS) ideologijos ištakų. 1988 m. birželio 3 d. išrinktas LPS iniciatyvinės grupės nariu, vėliau – Sąjūdžio Seimo tarybos nariu. Sąjūdžio programos, roko maršų, kitų Sąjūdžio akcijų rengėjas. 1989 m. rinkimuose į SSRS Liaudies deputatų suvažiavimą Sąjūdis iškėlė varžytis su LKP CK I sekretoriumi Algirdu Mykolu Brazausku. Likus kelioms savaitėms iki rinkimų, Sąjūdžio Tarybos sprendimu savo kandidatūrą atsiėmė. 1990 m. paskelbė straipsnį „Istorinė klaida“. 1990 m. vienas iš Lietuvos liberalų sąjungos steigėjų.

Dirbo spaudos redakcijose: 1988 m. leidinio „Sąjūdžio žinios“ redaktorius ir leidėjas, 1990 m. savaitraščio „Šiaurės Atėnai“ vienas iš steigėjų, redaktorius ir leidėjas, 1995–2000 m. žurnalo „Naujoji Romuva“ vyriausiasis redaktorius, 2007–2009 m. žurnalų „Baltika“ ir „Paralelės“ redakcinių kolegijų narys. 1994–1998 m. fondo „Santarvė“ tarybos pirmininkas. 1998–2004 m. dėstė Vilniaus universiteto Tarptautinėje verslo mokykloje. 2001–2004 m. ministro pirmininko A. M. Brazausko patarėjas švietimo ir kultūros klausimais. 2004–2009 m. Lietuvos generalinio konsulato Rusijos Federacijos Kaliningrado srityje kultūros atašė. 2019 m. vienas kandidatų Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose. 2019 m.

subūrė politinį judėjimą „Santalka Lietuvai“, šiam susijungus su Kartų solidarumo sąjunga 2020 m. sausį–lapkritį susivienijimo „Kartų solidarumo sąjunga–Santalka Lietuvai“ pirmininkas. Nuo 2013 m. dėsto Klaipėdos universitete, docentas (2015).

Parašė *Sąjūdis ir demokratija* (1990), *Valdžia ir laisvė* (1990–1998), *Nepriklausomybės kryžkelė, Lietuvos nepriklausomybės judėjimas ir nacionalinės mažumos* (*The Lithuanian Independence Movement and National Minorities*; abi 1992), *Tarp žmonių* (1993), *Laiškai post scriptum, Tėvas Stanislovas* (1995–2020), *Šanchajaus istorijos* (1995–2019), *Alsavimas* (1996), *Salomėja – sunkiausi metai* (1997–1999), *Vilniaus langas–1997* (1998), *Vilniaus langas–1998* (1999), *Prisilietimai* (1999), *Vilniaus langas–1999* (2000), *Iš-tvermės metai ir A. Brazauskas: 1990–1997 metų politinė patirtis ir Kultūros įkvėpiai* (abi 2001), *Laikraštis* (2003), *Karalių miestas be karalių* (2006–2014), *Gyvųjų teatras: istorinių asmenybių dramos* (2012), *Ryga – niekieno civilizacija* (2011–2014), *Kraštai ir žmonės* (2015), *Klaipėda – Mėmelio paslaptis. Miesto epas* (2016–2017), *Tėvynės tuštėjimo metas. 2000–2017 metai, Imanuelis Kantas. Amžinybės nebus* (abi 2018), *Oginskis. Polonezas* (2019), *Kauno saulė: Miesto epas* (2 knygos, 2020 ir 2023) ir kt., pjesių, libretų.

Apdovanojimai: Vinco Kudirkos premija (1992), Ievos Simonaitytės literatūrinė premija (2007), Baltijos Asamblėjos premija (2011), Juozo Tumo-Vaižganto premija (2021). Gedimino ordino Riterio kryžius (1997), Lietuvos nepriklausomybės medalis (2000). Marijos žemės kryžiaus 4 laipsnio ordinas (Estija, 2013).